

MESTO VO SVETLE UDRŽATELNEJ DIVERZITY: NIEKOĽKO POZNÁMOK K VÝSKUMU SÚČASNÉHO MESTA¹

Alexandra Bitušíková

Ústav vedy a výskumu, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Abstrakt

Cieľom štúdie je priniest' prehľad problémov a prístupov k výskumu a managementu udržateľnej diverzity v urbánnom prostredí z pohľadu sociálnych vied. Diverzita je aktuálnou témou odborných, politických, ekonomických, sociálnych aj kultúrnych diskusií najmä v rozvinutých krajinách, ktoré sú destináciou rastúceho počtu migrantov. Sleduje sa buď ako zdroj možného konfliktu a napätia, alebo ako pozitívna hodnota, ktorá môže viesť k trvalo udržateľnému rastu lokality a spoločnosti. Domovom diverzity sú mestá. Urbánne prostredie je tým, kde je rozmanitosť najevidentnejšia. Výskum diverzity v urbánnom prostredí je často aplikovaným výskumom, vyvolaným potrebou riešiť problémy spôsobené rastom diverzity s cieľom dosiahnuť sociálny trvalo udržateľný rozvoj v meste, čo znamená redukovať úroveň exklúzie znevýhodnených a marginalizovaných skupín a eliminovať stupeň sociálnej a priestorovej fragmentácie a segregácie.

1 Táto práca bola čiastočne podporená z projektu Siete excelentnosti (*Network of Excellence*) „Trvalo udržateľný rozvoj v diverzifikovanom svete“ (*Sustainable Development in a Diverse World*), akronym SUS.DIV, číslo kontraktu CIT3-CT-2005-513438.

Projekt je súčasťou 6. rámcového programu Európskej komisie v rámci priority 7 „Občania a vládnutie vo vedomostnej spoločnosti“ (*Citizens and governance in a knowledge-based society*) a realizuje sa v období od septembra 2005 do septembra 2010. Sieť zlučuje výskumných pracovníkov 31 inštitúcií z 12 krajín Európy. Jej hlavným cieľom je multidisciplinárny komparatívny výskum, ktorý má prispieť k lepšiemu pochopeniu vzťahu kultúrnej diverzity a trvalo udržateľného rozvoja vo svete.

Úvod

Štúdiá prináša prehľad vybraných okruhov problémov súčasného, predovšetkým aplikovaného výskumu diverzity a udržateľného rozvoja v mestskom prostredí z pohľadu sociálnych vied.² Príspevok si nenárokuje úplnosť a jeho cieľom nie je hĺbková analýza jednotlivých problémov a prístupov.³ Kľúčovým slovom v štúdiu je termín diverzita, ktorý možno z hľadiska rôznych disciplín definovať a vysvetľovať rôzne. V tomto príspevku narábam s pojmom diverzita v širokom význame bez jednoznačných prívlastkov, ktoré by diverzitu charakterizovali podľa jednej a jedinej nálepky.

S termínmi diverzita (biodiverzita) a udržateľný rozvoj sme sa od osemdesiatych rokov 20. storočia stretali najmä v environmentálnej a ekologickej literatúre v súvislosti s prehlbujúcimi sa environmentálnymi zmenami vo svete a s nimi súvisiacimi sociálnymi problémami ľudstva. S postupným vývojom oboch konceptov, najmä s výraznejším príklonom k štúdiu miest v globálnom kontexte v deväťdesiatych rokoch 20. storočia, sa ich chápanie rozšírilo o nové, sociálno-kultúrne dimenzie a nadobudlo politický význam. Nevyhnutné prepojenie problémov životného prostredia a sociálnych faktorov sa najvýraznejšie prejavilo v rozvojových diskurzoch a programoch (Polese – Stren 2000: 15). Dôvodom pre hlbšie štúdium vzťahu sociálnej a kultúrnej diverzity (v širokom význame slova, odlišujúc ju od biodiverzity) a udržateľného rozvoja je najmä uvedomenie si globálneho rozsahu problému, ktorý súvisí s masívnymi mobilitami a migráciami,

- 2 Niektoré časti príspevku boli v inej verzii publikované v príspevku: Bitušíková, Alexandra. 2007. „Trvalo udržateľný rozvoj a diverzita v sociálnych vedách: Mapovanie výskumného priestoru a hľadanie súvislostí.“ In Bitušíková, Alexandra (ed.). 2007. *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. Teoretické východiská k štúdiu diverzity. I.* Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- 3 Štúdiá čerpá z vybraných dostupných publikácií a štúdií z oblasti sociálnych vied, predovšetkým sociálnej antropológie, sociológie, politických vied, humánnej geografie a ekonómie, ktoré boli publikované v anglickom jazyku a geograficky pokrývajú rôzne svetové regióny. Je odrazom rôznosti a neraz aj nejednoznačnosti prístupov k štúdiu udržateľného rozvoja a diverzity.

prenášajúcimi ľuďmi, kapitál, technológie aj kultúrne prvky cez národné hranice do stále sa zväčšujúceho globálneho, transnárodného priestoru. Dôsledkom týchto globálnych procesov je zvyšovanie diverzity (sociálnej, etnickej, kultúrnej, náboženskej, jazykovej, vekovej, sexuálnej atď.), s ktorou často ide ruka v ruke aj prehlbovanie sociálnej nerovnosti, narastanie kultúrnych konfliktov a politickej fragmentácie vo svete. Migrácia a imigrácia ako aj integrácia migrantov do spoločnosti sú jednou z najfrekvencovanejších tém v politických debatách v Európe a v iných, najmä ekonomicky vyspelejších krajinách sveta. Ako píše Zygmunt Bauman, súčasní obyvatelia sveta sú „aj v pohybe rozdelení“ a možno ich deliť na „tých hore a tých dole“ (Bauman 2000: 82–83). Pre „tých hore“ – globálne mobilných podnikateľov, manažérov, akademikov, predstaviteľov transnárodných korporácií a organizácií – sa svet otvoril a priestor i hranice stratili pôvodný význam. Pre „tých dole“ sa priestor i možnosti zmenšujú, najmä v súvislosti so zavádzaním stále prísnejších imigračných politík. Svety „tých hore a tých dole“ sa diametrálne odlišujú, aj keď existujú vedľa seba.

Národné, regionálne i lokálne vlády sú nútené hľadať cesty, vedúce nielen k zmierneniu sociálnych rozdielov a možných konfliktov vyplývajúcich z rastúcej diverzity, ale aj k rozvíjaniu stratégií a praktík udržateľného vývoja, zameraných na spoluprácu rôznych skupín, definovaných na základe kategórií ako napr. etnicita, náboženstvo, jazyk, kultúra, sexuálna orientácia, vek, záujmy a pod. Keďže diverzita je často nositeľom kontroverzných záujmov a názorov, možno ju vnímať ako potenciálny zdroj konfliktu a konfrontácie, na druhej strane diverzita prináša nové možnosti rozvoja vedúce k ekonomickému rastu a k integrácii a kohézii, čo potvrdzujú viaceré štúdie o ekonomickom, sociálnom a kultúrnom prínose diverzity (napr. Florida 2005, Hall 1998, Landry 2000, Ottaviano – Peri 2004 a i.). Názory na diverzitu a jej miesto v spoločnosti oscilujú od vysoko negatívnych po optimisticky pozitívne – záleží od uhla pohľadu každého autora, a to nielen odborného, ale často aj politického.

Problém diverzity – rôznosti, rozmanitosti, heterogenity či plurality – je jednou z nosných tém súčasného sveta. Ideály národného štátu a kultúrnej jednoty národných celkov sú dnes stále viac konfrontované s realitou rôznorodosti a multikulturalizmu takmer

v každej súčasnej spoločnosti. Čoraz častejšie sa ozývajú hlasy sociálnych vedcov, že národný štát a národné identity sú v kríze a ovplyvňované zväčša anonymnými silami nadnárodného charakteru (Bauman 2000: 56; Hall 1991: 26). Pre národný štát, ktorý sa často definuje na základe spoločnej kultúrnej, etnickej či náboženskej jednoty, je diverzita výzvou (najmä ak sa chápe vo význame diverzity kultúrnej, etnickej či náboženskej). Národný štát síce môže diverzitu tolerovať alebo akceptovať, to ale nezaplní priepasť medzi „nami“ a „tými druhými“ (Enache 2005). Pravdou je, že aj keď mnohí vedci a politickí analytici spochybňujú úlohu národného štátu v epoche globalizácie, pre väčšinu obyvateľov národných štátov sú spoločná etnicita, jazyk, teritórium či spoločná história a kolektívna pamäť silným spojivom, v ktorom je málo miesta pre „iných“.

K HISTÓRII VÝSKUMU DIVERZITY

Diverzita preniká do spoločenských a politických debát na celom svete, i keď sociálne, ekonomické, historické a legislatívne kontexty, v ktorých diskusia vznikala a vzniká, sa v jednotlivých krajinách líšia.⁴ Diverzita má mnoho dimenzií a sleduje sa v rôznych súvislostiach

4 Politika diverzity (*diversity policies*) v USA vznikala odlišne než v európskych krajinách a metropolách. V USA bola východiskom vzniku konceptu diverzity od konca sedemdesiatych rokov 20. storočia legálne a politicky motivovaná sociálna spravodlivosť, ktorá viedla k tomu, že sa stratégia diverzity postupne dostala do rozvojových plánov a misií všetkých univerzít, škôl a aj iných organizácií. V Európe sa koncept diverzity vyvíjal od šesťdesiatych – sedemdesiatych rokov 20. storočia v súvislosti s rastom hnutí za ľudské práva a odmietaním politiky asimilácie etnických imigrantov a neskôr s politickým konceptom rovnosti (*equality policies*) alebo rovnosti príležitostí (*equal opportunities*), spájaným pôvodne najmä s rasou a rodom. Neskôr k tomuto chápaniu pristúpil ekonomický aspekt, založený na premise, že ak spolu pracujú jednotlivci rôzneho pôvodu a rôznej príslušnosti, dochádza k zmene prístupov a lepšiemu riešeniu problémov, t. j. diverzita tu vystupuje v úlohe sluhu businessu a marketingu.

(vo vzťahu k sociálnym, kultúrnym, etnickým, náboženským a i. skupinám, identite, multikulturalizmu, interkulturalizmu, inklúzii a exklúzii, integrácii, atď.). Je jedným z kľúčových slov aj v urbánnych štúdiách, predovšetkým v urbánnej sociológii a v urbánnej antropológii. Už jeden zo zakladateľov urbánnej sociológie a predstaviteľ chicagskej školy Louis Wirth vo svojej práci *Urbanism as a Way of Life* (1938) označil diverzitu – heterogenitu za jeden z hlavných znakov mesta. Štúdium rozdielov a rozdielnosti sa stalo dôležitou témou výskumu aj ďalších reprezentantov chicagskej sociologickej školy – Roberta Parka, Ernesta Burgessa a Rodericka McKenzieho.

Od šesťdesiatych – sedemdesiatych rokov 20. storočia urbánni vedci marxistického a neskôr feministického smeru upriamili svoju pozornosť na výskum dôvodov a implikácií sociálnych rozdielov a nerovností v mestskom prostredí. Marxistické teórie sledovali urbánne prostredie z hľadiska štrukturálnej nerovnosti (sociálnej, ekonomickej a politickej; Stevenson 2003: 36), ignorovali však rodovú a kultúrnu perspektívu miest. Feministické teórie v urbánnom štúdiu diverzity, ktoré sa začali presadzovať od sedemdesiatych rokov 20. storočia, poukázali na rodovo-priestorovú segregáciu v meste, t. j. že ženy a muži, aj keď žijú v tých istých domoch a štvrtiach, používajú a vnímajú mestské priestory iným spôsobom a okupujú odlišné priestory pre prácu a voľný čas. Z tohto pohľadu sa mesto delilo na mužské a ženské zóny a priestory (napr. McDowell 1983).

Ďalší prístup k štúdiu diverzity v mestskom prostredí, nastupujúci po feministickej teórii, predstavili kultúrne štúdiá (*cultural studies*), ktorých hlavným cieľom výskumu sa od deväťdesiatych rokov 20. storočia stala otázka vzťahu mesta, urbanizmu ako mestského spôsobu života, identity a diverzity (Stevenson 2003: 40). V poslednom desaťročí k takto poňatým konceptom pristúpilo štúdium diverzity ako pozitívneho zdroja príležitostí a prostriedku na dosiahnutie vyšších cieľov a lepších výsledkov. V misiách rôznych inštitúcií ako aj v stratégiách miest a regiónov sa uvádza, že pestovanie a podporovanie diverzity je prioritou, vďaka ktorej je možné prijímať najlepšie riešenia. K chápaniu diverzity v tomto pragmatickom ekonomickom význame prispeli mnohé štúdie a publikácie, napr. práce Richarda Floridu (2002, 2004), ktoré oslavujú diverzitu ako jeden z aspektov

rastu kreatívnej triedy vzdelanostných pracovníkov, prispievajúcich k úspechu na globálnom trhu. Florida tvrdí, že otvorenosť a tolerancia voči príslušníkom iných etnických skupín, iných sexuálnych orientácií a vôbec rôznych minorít je v úzkej korelácii k inováciám a ekonomickému úspechu mesta, regiónu či krajiny. Čím vyššia je otvorenosť a tolerancia k „iným“, tým vyšší je ekonomický rast (Florida 2004: 25). Ekonomický – business uhol pohľadu na diverzitu ako na pozitívum, výhodu či príležitosť v mnohom ovplyvnil politické a rozvojové stratégie miest najmä v USA a v Kanade.

MULTIKULTURALIZMUS A INTERKULTURALIZMUS AKO MESTSKÉ STRATÉGIE

Domovom diverzity sú mestá. Tie najviac priťahujú domácich aj cudzích migrantov, poskytujú širokú škálu pracovných a spoločenských príležitostí i priestor pre anonymitu. Mestá odrážajú diverzitu obyvateľov samotných ako aj diverzitu ich tradícií, rituálov, viery, vedomostí, aspirácií, životných návykov, štýlov a stratégií. Podľa Deborah Stevenson je to práve urbánne prostredie, kde je rozmanitosť najevidentnejšia a kde existuje najväčšia sloboda byť „iným“. Mestá sú priestorom, kde sa diverzita rodí a kde je zvyčajne aj najviac tolerovaná (Stevenson 2003: 41). Charles Landry považuje diverzitu v širokom ponímaní za hlavný element urbánnych priestorov a aktív, vedúcich k vizuálnej stimulácii. Tým sa diverzita stáva ústrednou témou, ale aj výzvou miest 21. storočia (Landry 2006 : 253). Súčasný urbánny výskum je často aplikovaným výskumom motivovaným potrebou riešiť problémy mesta, spôsobené práve rôznymi dôsledkami rastúcej diverzity.

Jednou z hlavných stratégií miest pri riešení problémov spolužitia rôznych skupín, etnických a náboženských menšín, imigrantov alebo potomkov imigrantov, ktorým spoločnosť nevytvorila podmienky pre začlenenie sa do pracovného života a odsúdila ich na život v predmestiach a getách, bola ešte v deväťdesiatych rokoch 20. storočia politika multikulturalizmu a menšín (*multiculturalism and*

minority policies).⁵ Stavala na predpoklade, až politickej ortodoxii, rovnosti a spolužitia rôznych kultúr a na práve každého občana a každej skupiny vyznávať svoju kultúru, žijúc paralelne vedľa seba, z čoho ale nevyplývala žiadna povinnosť stretávať sa, miešať či spolupracovať s inými skupinami. Multikulturalizmus bol vnímaný pozitívne ako ideál tolerancie, rovného zaobchádzania, rovnosti príležitostí a práv menšín na zachovanie ich kultúrneho dedičstva. Na jednej strane oslavoval diverzitu kultúr ako pragmatickú výhodu, ktorá je pre spoločnosť prospešná a zaujímavá, na druhej strane ale jeho prax podporovala svet organizovaný okolo osi oddeľujúcej minority a majoritu (Hirt 2005: 43). V krajinách, kde sa ideológia multikulturalizmu najviac inštitucionalizovala (napr. v USA, Kanade, Austrálii, Veľkej Británii, Holandsku a Dánsku), má jeho chápanie rôznorodé podoby a odráža rozličné praktiky a politické stratégie. Ako píše Leonie Sandercocock, tak ako existujú rôzne multikultúrne spoločnosti, tak existujú aj rôzne multikulturalizmy (Sandercocock 2004: 17). Ich spoločnou črtou ostáva, že v konečnom dôsledku podporujú členenie spoločnosti na minority a majority.

Práve zo spomenutých dôvodov sa v posledných rokoch 20. storočia začala politika multikulturalizmu prehodnocovať a reteoretizovať. Ukázalo sa, že multikulturalizmus môže viesť nie k integrácii, ale skôr k segregácii či izolácii kultúr alebo k nadradeniu jednej skupiny, minority alebo kultúry nad inou/ inými. Viacerí sociálni vedci, ktorí sa problematike multikulturalizmu venujú už od sedemdesiatych rokov 20. storočia (napr. Goldberg 1994, Gutman 1994, Grillo 1998, Baumann 1999, Joppke 2003, Kymlicka 2003), sledujú, ako rôzne spoločnosti a národné vlády prijímajú a manažujú diverzitu a akým spôsobom rozvíjajú politiku multikulturalizmu. V odborných kruhoch sa ozývajú aj radikálne hlasy, ktoré kritizujú alebo odmietajú multikulturalizmus a s ním často aj diverzitu (napr. Scheffer 2000, Rowthorne 2003) ako fenomén ohrozujúci národné hodnoty, identitu a sociálnu kohéziu. Vychádzajú zo skupinových stereotypov, že

5 V príspevku sa nezaobrám multikulturalizmom z pohľadu vedeckých teórií, skôr sa sústreďujem na aplikovaný multikulturalizmus, od ktorého sa odvíjajú konkrétne stratégie a politiky miest pri riešení problémov vyplývajúcich zo spolužitia rôznych skupín a minorít.

etnické menšiny nie sú schopné integrácie do majoritnej spoločnosti. Iní oponenti multikulturalizmu kritizujú najmä fakt, že multikulturalizmus stavia na kolektívnej identite, zväčša etnickej, rasovej alebo kultúrnej, popiera jej premenlivosť a kontextuálnosť (Hirt 2005: 116) a odmieta mnohovrstevnú individuálnu identitu.

Na začiatku nového milénia sa popri alebo namiesto multikulturalizmu objavuje rétorika a politika interkulturalizmu. Jej prívrženci tvrdia, že nestačí verbálne vyznávať – oslavovať diverzitu a dať ľuďom možnosť rozvíjať ich kultúru na základe ich etnických, kultúrnych či náboženských (a iných) rozdielov, ale je potrebné vytvárať príležitosti na stretávanie a spoluprácu ľudí majúci spoločné ciele, ktoré nie sú definované len na základe etnicity či náboženstva (napr. Easton 2006, Vertovec 2005). Každý človek má istú kultúrnu ukotvenosť. Kultúra ale nie je statická a homogénna, je stále sa meniacia, dynamická a diverzifikovaná a vyvíja sa v interakcii s inými kultúrami v spoločnosti, čo ovplyvňuje aj dynamiku vývoja individuálnych identít. Interkultúrny pohľad sa pozerá na kultúrnu diverzitu spoločnosti ako na pozitívum, kde interkultúrny dialóg a spolupráca je základným elementom vývoja. Leonie Sandercock ako zástankyňa interkulturalizmu zdôrazňuje, že pocit spolupatričnosti, začlenenia a identifikácie s interkultúrnou spoločnosťou nemôže byť založený na etnicite, spoločne zdieľanej kultúre, rasovej príslušnosti či náboženstve, ale na spoločnom záväzku voči politickej komunite, čo si vyžaduje posilnenie občianskeho princípu (Sandercock 2004: 18–19).

Koncept udržateľnej diverzity v mestách v súčasnosti stále viac stavia na interkulturalizme a otvorenosti, ktoré možno dosiahnuť cez rôzne projekty a praktiky podporujúce proaktívne interakcie, komunikáciu a výmenu medzi príslušníkmi rôznych kultúr, skupín a menšín. Interkulturalizmus sa pozerá na diverzitu ako na príležitosť a na prípadný konflikt ako na prirodzený a kreatívny proces. Otvorenosť v kontexte interkulturalizmu možno sledovať vo viacerých sférach vplyvu:

1. v inštitucionálnej základni (legislatíva umožňujúca získanie občianstva, kurzy pre prisťahovalcov, prístup k zdravotným a sociálnym službám atď.);
2. v pracovnom prostredí (otvorenosť pracovného trhu, prítomnosť príslušníkov iných etník/ náboženstiev a pod. v pracov-

ných kolektívoch, počet interkultúrnych mediátorov, tlmočníkov v nemocniciach atď.);

3. v občianskej spoločnosti (počet príslušníkov rôznych etník, náboženstiev a pod. vo výboroch a správnych radách zdravotných, sociálnych a vzdelávacích zariadení a vo vedení nevládných občianskych organizácií, počet etnicky/ kultúrne/ nábožensky zmiešaných klubov, politických strán, škôl – edukačné a kreatívne aktivity poskytujú veľa príležitostí pre interakciu medzi rôznymi kultúrami);
4. vo verejných priestoroch (existencia etnicky zmiešaných štvrtí, miest dennodenných kontaktov ako športových klubov, vzdelávacích zariadení, knižníc, trhov, mládežníckych a komunitných centier atď.; prístup príslušníkov rôznych kultúr/ etník/ náboženstiev do všetkých častí a priestorov mesta a možnosť ich účasti na kultúrnych udalostiach v centrálnych častiach mesta; vnímanie exklúzie/ inklúzie vo verejných priestoroch; Landry 2006: 256–259).

Podľa štúdie Phila Wooda, Charlesa Landryho a Jude Bloomfield, ktorí identifikovali indikátory otvorenosti a interkulturalizmu v urbánnom prostredí vo Veľkej Británii, medzi dôležité ukazovatele patria spolužitie a susedstvo v zmiešaných komunitách, zmiešané manželstvá, multilinguálnosť, medzikultúrne siete a kontakty ako aj existencia stratégií interkultúrnej diverzity v miestnom zastupiteľstve. Autori štúdie tvrdia, že aj ak mesto nemá žiadne problémy či napätia existujúce na základe spolužitia rôznych skupín, neutrálny pasívny prístup nie je cestou k využitiu potenciálu, ktorý diverzita poskytuje. Tak isto nestačí chrániť príslušníkov rôznych skupín pred diskrimináciou, ale dôležité je snažiť sa využiť produktívny potenciál diverzity cez tzv. interkultúrnych mediátorov či inovátorov, t. j. ľudí, ktorí majú interkultúrne zručnosti (Wood; Landry; Bloomfield 2006).

DIVERZITA A URBÁNE PRIESTORY

Štúdium diverzity je veľmi často úzko prepojené s problematikou urbánnych priestorov. Na jednej strane sa diverzita opisuje ako po-

zitivný jav, ktorý prispieva k rozvoju a integrácii mesta, mestských častí, námestí či ulíc. Na druhej strane sa stále viac objavujú výsledky výskumov, ktoré poukazujú na diverzitu ako na negatívny fenomén, ktorý mesto rozdeľuje na samostatné pevnosti a getá a vedie k priestorovej segregácii. Existencia väčšieho množstva verejných priestorov je jednou z charakteristík mesta. Tieto miesta odrážajú atmosféru a dynamiku mesta. Sú arénou spoločenského života, slúžiacou všetkým členom komunity (Kasinitz 1995: 273). Rôzne verejné mestské priestory využívajú často rôzne skupiny rôznym spôsobom, pritom sa všetci môžu s týmito priestormi identifikovať a považovať ich za „svoje“. Námestie je pre jedného miestom oddychu, pre iného pracovným priestorom, pre mladú mamičku miestom na prechádzku s kočíkom, pre businessmana cieľom pracovného obeda, pre turistov atrakcia, pre bezdomovcov domovom. Mestské priestory a ich architektúra patria k dôležitým aspektom formovania urbánnej identity.

Politika diverzity znamená budovanie a podporu verejných priestorov na stretávanie, sociálnu interakciu a inklúziu príslušníkov najrôznejších vrstiev a skupín. Formovanie urbánnych priestorov, ktoré sú integrujúce, ktoré vytvárajú možnosti na stretanie rôznych identít (vo význame rôznych aktérov a ich mnohovrstevných identít, s ktorými do urbánnych priestorov vstupujú – napr. ako žena, príslušníčka strednej generácie, matka, verejná činiteľka, Slovenka a pod., pozn. aut.) a pozitívne oslovujú často kontrastné potreby rôznych skupín obyvateľstva, ostáva veľkou výzvou pre súčasné mestá (Beall 1997: 3). Orientácia na jednotky integrácie, ako nazvali miesta združujúce heterogénnu urbánnu populáciu a podporujúce interakcie rôznorodého obyvateľstva Edwin Eames a Judith Granich Goode (Eames; Goode 1977), bola donedávna v urbánnej antropológii veľmi populárna.

V poslednom desaťročí urbánno-antropologické výskumy súčasných miest poukazujú aj na nový procesualný jav. Stále viac sa ozývajú názory, doložené výsledkami súčasných výskumov, že rastúca diverzita v mestách vedie k silnejšej polarizácii a rozdeleniu na „getá homogenity“. Zdá sa, že obyvatelia miest, najmä príslušníci stredných a vyšších vrstiev, viac a viac vyhľadávajú a uprednostňujú prostredie, kde im nehrozí stretnutie s „diverzitou“, kde sa môžu vyhnúť všetkým „iným“ a kde si môžu udržať sociálnu kontrolu na „svojom“ teritóriu (Stevenson 2003: 44). Táto polarizácia nevzniká

len v rezidenčných štvrtiach, ale aj v centrách a verejných priestoroch, ktoré ešte donedávna slúžili rôznym vrstvám a skupinám urbánneho obyvateľstva, ale z ktorých sú v súčasnosti príslušníci nižších vrstiev a marginalizovaných skupín vylúčení. Mnohé verejné priestory (napr. parky, záhrady, ihriská atď.) sa privatizujú a uzatvárajú ako reakcia na požiadavky reprezentantov stredných a vyšších vrstiev, ktorí sa necítia príjemne či bezpečne v prítomnosti „diverzity“ (Stevenson 2003: 45). Z verejných priestorov sa tak vytláčajú nielen príslušníci často ekonomicky nižšie situovaných etnických skupín, ale aj bezdomovci, čudáci, žobráci – ľudia, ktorých rôzne životné situácie dohnali na okraj spoločnosti a ktorých ešte donedávna mestská spoločnosť tolerovala. Súčasná mesto akoby prestávalo byť priestorom, kde sa diverzita oslavuje, a távalo sa skôr miestom podozrievania a nedôvery, kde je lepšie nevstupovať do interakcií s „cudzími“ a „inými“ (Stevenson 2003: 47). Sociálne ohraničené mestské priestory sa vyznačujú aj odlišnými vzormi a kódmi správania, nazývanými aj verejná etiketa. Táto zahŕňa spôsob a mieru kontaktu s príslušníkmi iných skupín (etnických, náboženských, sexuálnych atď.), verbálnu a neverbálnu komunikáciu, spôsob zaobchádzania s deťmi, očný kontakt, správanie a pod. (Anderson 1995: 334). Podľa Petra Marcusa má nová polarizácia a rozdelenie urbánnych priestorov na základe triedy, rasy, etnicity a životných štýlov veľký vplyv na transformáciu života v meste, ale aj na jeho formu a demokraciu (Marcuse 2000: 271–27), a možno dodať, že aj na priestorové členenie a diferenciaciu.

Politika diverzity hrá dôležitú úlohu v súčasných stratégiách mesta. V rozvojovom plánovaní mestskí predstavitelia čelia na jednej strane tlaku príslušníkov menších, ktorí žiadajú vytvorenie účinnejších mechanizmov na integráciu do mestského spoločenstva a podporu pre rozvíjanie ich kultúrnych potrieb, a na druhej strane tlaku investorov a turistov, pre ktorých treba vytvoriť obraz mesta ako centra inovácií, diverzity, verejných miest pre všetkých, kultúrnych stánkov a aktivít slúžiacich heterogénnemu obyvateľstvu. Viaceré štúdie kritizujú neoliberálne používanie a manipulovanie pojmu diverzita, ktorú predstavitelia mesta často opisujú ako exotickú a esteticky či turisticky príťažlivú črtu mesta a ku ktorej zastávajú liberálne stanovisko, pokiaľ nepoukazuje na etnické/rasové a iné nerovnosti alebo

nestojí v ceste voľnému trhu a rozvoju. Takto sa rétorika diverzity využíva napr. pri jave zvanom *gentrification*, ktorého cieľom je premena zanedbaných, rozpadávajúcich sa štvrtí obývaných obyvateľstvom s nízkymi príjmami (často imigrantmi) na luxusné, vysokoprofitové suburbánne oblasti, dôsledkom čoho je nútené vyst'ahovanie pôvodných obyvateľov do iných štvrtí (napr. Mele 2000, Berrey 2005).

DIVERZITA A IDENTITA

Diverzita sa veľmi často skúma v súvislosti s identitou. Sú to dva úzko prepojené koncepty. Diverzitu možno chápať ako dôsledok pôsobenia odlišných identít v ekonomickej, sociálnej a kultúrnej sfére (Luther 2006: 12). Identita sa formuje vo vzťahu k iným identitám, k vonkajšiemu, rozdielnemu alebo inému: to znamená vo vzťahu k tomu, čo nie sme. Najbežnejšia forma, v ktorej takáto konštrukcia vzniká, sa objavuje v binárnych opozíciách. Rozdielnosť možno vnímať negatívne ako exklúziu či marginalizáciu tých, ktorí sú definovaní ako iní či vonkajší. Na druhej strane, rozdielnosť možno oslavovať ako zdroj obohatenia (Woodward 1997: 35). Diverzita a identita sú najužšie prepojené v krajinách, kde imigrácia bola centrálnym bodom formovania národnej identity (USA, Kanada a Austrália) – v týchto oblastiach je diverzita aj najviac oslavovaná a pozitívne chápaná ako výhoda a zdroj príležitostí.

Chybou multikulturalizmu bolo, že definoval rôzne mestské komunity (ázijská komunita; čínska komunita atď.) na základe etnicity a predpokladal, že etnicita hrá ústrednú úlohu pri formovaní identity príslušníkov týchto komunít. Identita je však oveľa zložitejšia a aj v prípade etnických skupín je potrebné si uvedomiť, že každý člen takej skupiny má aj iné identity, je členom aj iných skupín a nemožno ho definovať len na základe jednej kategórie.

Urbánno-antropologické výskumy sa okrem štúdia identít rôznych skupín v meste a ich vzájomného pôsobenia zameriavajú na problém lokálnej/urbánnej identity obyvateľstva. Každý obyvateľ mesta si buduje vlastnú identitu a v pamäti uchováva unikátny, jedinečný obraz mesta, ovplyvnený rôznymi faktormi, napr. sociálnym

postavením jednotlivca, etnickou a náboženskou príslušnosťou, rodom, fyzickou a mentálnou spôsobilosťou a pod. Tento obraz môže byť úplne iný ako obraz uchovávaný vo vnímaní a v pamäti iných obyvateľov alebo návštevníkov mesta. Na formovanie urbánnej identity vplýva mnoho aspektov materiálnej a duchovnej povahy (architektúra, verejné miesta a mestské priestory; symboly; geografické a krajinné fenomény; jazyk – dialekt; mestské rituály, slávnosti a festivaly; osobné spomienky, stereotypy, predstavy a emócie). Vývoj v súčasných mestách smeruje približne od osemdesiatych rokov 20. storočia k revitalizácii urbánnych identít, iniciovanej najmä mestskými samosprávami. Sme svedkami zdôrazňovania materiálnych a symbolických aspektov v meste, vedúceho k podpore urbánnej kultúry, diverzity a kreativity. Hnutie za obnovu mestských tradícií, organizovanie ritualizovaných slávností, rekonštrukcia historických jadier miest – to všetko sú aktivity vytvárajúce priestor pre budovanie kolektívnej urbánnej identity. Diverzita alebo multikulturalizmus sa v tomto smere často používajú ako kľúčové slová, na ktorých sa budujú (aspoň verbálne) mnohé mestské aktivity (napr. rôzne „multikultúrne“ festivaly a koncerty).

VZŤAH (SOCIÁLNEJ A KULTÚRNEJ) DIVERZITY A UDRŽATELNEHO ROZVOJA

Výsledky výskumu diverzity v mestskom prostredí poukazujú na mnohé problémy prameniace zo spolužitia príslušníkov rôznych skupín, ale prispievajú aj k ich riešeniu tým, že prinášajú konkrétne príklady stratégií diverzity z multikultúrnych miest. Kľúčom k uchopeniu diverzity v mestách je stratégia urbánneho sociálneho udržateľného rozvoja (*urban social sustainability*). Mario Polese a Richard Stren vo svojej knihe *The Social Sustainability of Cities* (2000), ktorá vznikla na základe projektu UNESCO programu MOST (*The Management of Social Transformations*), definujú sociálny udržateľný rozvoj ako rozvoj alebo rast, ktorý je kompatibilný s vývojom harmonickej občianskej spoločnosti a ktorý vytvára prostredie podporujúce spolužitie kultúrne a sociálne diverzifikovaných skupín a zároveň prispieva k sociálnej

integrácii a zlepšení kvality života všetkých segmentov populácie (Polese; Stren 2000: 15–16). Dosiahnuť sociálny udržateľný rozvoj v mestách znamená redukovať úroveň exklúzie znevýhodnených a marginalizovaných skupín a eliminovať stupeň sociálnej a priestorovej fragmentácie. V tomto zmysle možno sociálny udržateľný rozvoj považovať za polárnu opozíciu exklúzie v sociálnom, ekonomickom aj teritoriálnom význame. Táto exklúzia sa prejavuje najmä na trhu práce, vo vzdelávaní, v účasti na vládnutí, v priestorovej segregácii, v službách a iných ukazovateľoch.

Polese a Stren identifikujú šesť zásadných oblastí politických stratégií, ktoré sú pre mestá nevyhnutnou podmienkou úspešného a trvalo udržateľného manažovania diverzity:

- 1) vládnutie (zapojenie všetkých zložiek občianskej spoločnosti do lokálneho vládnutia);
- 2) sociálna a kultúrna politika (podpora inštitúcií, ktoré pracujú s rôznymi etnickými, náboženskými, regionálnymi a inými skupinami ako aj zriaďovanie kultúrnych inštitúcií a organizovanie podujatí posilňujúcich formovanie urbánnej identity);
- 3) sociálna infraštruktúra a verejné služby (základnou črtou efektívnej infraštruktúry a služieb je najmä ich prístupnosť a dostupnosť všetkým skupinám obyvateľstva v kontexte politiky rovnosti príležitostí);
- 4) mestské pozemky a bývanie (eliminovanie priestorovej segregácie a sociálnej polarizácie a integrácia imigrantských skupín do mestského života s dôrazom na oživenie susedských vzťahov a spoluprácu jednotlivých štvrtí);
- 5) mestská doprava (inkluzívne stratégie mestskej dopravy podporujú a uľahčujú geografickú mobilitu všetkých skupín obyvateľstva vrátane chudobných a fyzicky nespôsobilých či hendikepovaných);
- 6) zamestnanosť, ekonomická revitalizácia a budovanie verejných priestorov integrácie (efektívne plánovanie komerčných zón ovplyvňujúce integráciu a sociálnu dynamiku verejných miest na základe spolupráce rôznych zložiek, predovšetkým urbanistov a orgánov štátnej správy i mimovládnych inštitúcií a občianskych združení; Polese; Stren 2000).

Podľa Tomáša Hirta by sociálne inkluzívne stratégie mali smerovať k začleňovaniu znevýhodnených jednotlivcov a skupín prostredníctvom dôsledného uplatňovania liberalizmu a eliminácie akýchkoľvek nacionalistických prístupov. Hirt tvrdí, že ak je politickým cieľom odstraňovanie diskriminácie, implementácia princípu rovnosti práv, slobôd a príležitostí a otvorenosť rôznym životným štýlom a stratégiám, potom je otvorený liberalizmus jedinou cestou. Prakticky to znamená zavádzanie antidiskriminačných programov a sociálne inkluzívnych praktických a vzdelávacích stratégií a politik (Hirt 2005: 71).

Riadenie diverzity a uplatňovanie inkluzívnej politiky takým spôsobom, aby sa stala hybnou silou vývoja a nie jeho brzdou, by sa malo stať výzvou a cieľom stratégií každého mesta, ktoré chce rásť, napredovať a vyvíjať sa udržateľným smerom.

NAMIESTO ZÁVERU: DIVERZITA V POSTSOCIALISTICKOM MESTE AKO NOVÉ VÝSKUMNÉ POLE

V stredoeurópskych mestách, ktoré kvôli politickému vývoju v podmienkach socializmu diverzitu v naznačenom širokom ponímaní nezažili a začínajú sa s ňou stretať len v posledných dvoch desaťročiach, výskum diverzity zatiaľ nie je prioritou. Mestá sa síce vyznačovali aj pred rokom 1989 domácou kultúrnou rozmanitosťou, nie však diverzitou, ktorá prichádza s rastúcou migráciou ľudí aj komodít, ale aj s prílevom nových kultúrnych prvkov, javov, tovarov a služieb, nových technológií a komunikačných možností i alternatívnych životných štýlov. S budovaním demokratickej spoločnosti a vstupom do Európskej únie (2004) došlo k novej politickej, ekonomickej, kultúrnej aj sociálnej aktivizácii viacerých existujúcich i novouznávaných menšín (napr. Rómov, ktorí v Československu získali status národnostnej menšiny len v roku 1991), ako aj k nárastu počtu cudzincov, zahraničných investorov, pracovných migrantov, utečencov a azyľantov. So začlenením do Schengenského priestoru (2007), ale aj postupným otváraním pracovného trhu pracovníkom z iných krajín v dôsledku nedostatku domácej pracovnej sily možno predpokladať, že tieto javy budú ešte narastať. Ako píše Daniel Luther, popri

kultúrnej, etnickej, rasovej a náboženskej diverzite, spojenej s imigráciami, sa objavujú aj ďalšie odlišnosti, predovšetkým kultúrne znaky globalizácie, ktoré rozrušili unifikovaný model socialistického mesta a jeho lokálne kultúrne znaky. S liberalizáciou a individualizáciou spoločnosti ako aj s uplatňovaním politiky rovnosti príležitostí sa mení postavenie žien a s tým súvisiace zmeny vo fungovaní rodiny a rodových rolí (Luther 2007). S ekonomickou transformáciou spoločnosti súvisí výrazné prehlbovanie sociálnej nerovnosti, ktoré prináša aj zmenu socio-priestorovej stratifikácie a vzhľadu postsocialistického mesta. Väčšia pozornosť sa začína venovať diverzite na základe veku, sexuálnej orientácie, záujmovej príslušnosti, fyzickej a mentálnej spôsobilosti či marginalizácie v spoločnosti. Stručne naznačené procesy, prebiehajúce v transformujúcich sa mestách strednej Európy, otvárajú nové priestory pre štúdium diverzity z hľadiska urbánnej antropológie, sociológie, humánnej geografie a ďalších príbuzných odborov. Interdisciplinárny dialóg a výskum diverzity môže byť podkladom pre vytváranie efektívnych politík a stratégií udržateľného rozvoja každého mesta.

Literatúra

- Anderson, Elijah. 1996. „Street Etiquette and Street Wisdom.“ In Kasinitz, Philip (ed.). *Metropolis – Center and Symbol of Our Times*. New York: New York University Press, s. 331–354.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Globalizácia*. Bratislava: Kalligram.
- Baumann, Gerd. 1999. *The Multicultural Riddle: Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities*. New York – London: Routledge.
- Beall, Jo (ed.). 1997. *A City for All. Valuing Difference and Working with Diversity*. London and New Jersey: Zed Books Ltd.
- Berrey, Ellen. C. 2005. „Divided over Diversity: Political Discourse in a Chicago Neighborhood.“ *City and Community* 4 (2): 143–170.
- Bloomfield, Jude; Bianchini, Franco. 2004. *Planning for the Intercultural City*. Bournes Green: Comedia.
- Calhoun, Craig; Light, Donald; Keller, Suzanne. 1994. *Sociology*. 6th edition. McGraw-Hill, Inc.
- Caratti, Pietro; Lo Cascio, Gabriella. 2006. *Sustainable Development Policies in Europe* (online). The Fondazione Eni Enrico Mattei Note di Lavoro

- Series, No 152.2006. Dostupné z <<http://www.feem.it/Feem/Pub/Publications/WPapers/default.htm>>.
- Eames, Edwin; Goode, Judith. G. 1977. *Anthropology of the City. An Introduction to Urban Anthropology*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Easton, Mark. 2006. Does Diversity Make us Unhappy? [online]. *BBC 2*, [cit. 30. 5. 2006]. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/programmes/happiness_formula/5012478.stm>.
- Enache, Andreea. 2005. „Nation States and Cultural Diversity“ [online]. *Europe's Journal of Psychology*, [cit. 9. 11. 2005]. Dostupné z <http://www.ejop.org/archives/2005/11/nation_states_a.html>.
- Florida, Richard. 2005. *Cities and the Creative Class*. New York – London: Routledge.
- Goldberg, David Theo (ed.). 1994. *Multiculturalism: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell.
- Grillo, Ralph. 1998. *Pluralism and the Politics of Difference: State, Culture and Ethnicity in Comparative Perspective*. Oxford: Clarendon.
- Gutmann, Amy (ed.). 1994. *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Hall, Stuart. 1991. „The Local and the Global. Globalization and Ethnicity“. In King, Anthony. D. (ed.). 1991. *Culture, Globalization and the World-System*. Binghamton: Macmillan, s. 19–39.
- Hall, Peter. 1998. *Cities in Civilisation*. London: Weidenfield and Nicholson.
- Hamde, Kiflemariam. 2006. *Cultural diversity: a glimpse over the current debate in Sweden* [online]. *Nota di lavoro 58.2006*. Fondazione Eni Enrico Mattei. Dostupné z <<http://ssrn.com/abstract=897427>>.
- Hirt, Tomáš. 2005. „Svět podle multikulturalismu.“ In Hirt, Tomáš; Jakoubek, Marek (eds.). 2005. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. (Antropologická perspektiva)*. Plzeň: Společnost při ČT a Katedra antropológie FF ZČU v Plzni, s. 9–76.
- Janssens, Maddy. 2006. *Diversity in Organisations. Towards a Non-Essentialistic, Dynamic Approach* [online]. Unpublished position paper of SUS.DIV research task 1.1. Dostupné z <http://www.susdiv.org/uploadfiles/RT1.1_PP_Maddy.pdf>.
- Joppke, Christian. 2003. *The Retreat of Multiculturalism in the Liberal State*. Working Paper No. 203. Russel Sage Foundation.
- Kasinitz, Philip (ed.). 1995. *Metropolis – Center and Symbol of Our Times*. New York: New York University Press.
- Kirton, Gill; Greene, Anne-Marie. 2005. *The Dynamics of Managing Diversity*. 2nd edition. Oxford: Elsevier Butterworth – Heinemann.
- Kymlicka, Will. 2003. „Immigration, Citizenship, Multiculturalism: Exploring the Links“. In Spencer, S. (ed.). 2003. *The Politics of*

- Migration: Managing Opportunity, Conflict and Change*. Oxford: Blackwell, s. 195–208.
- Landry, Charles. 2000. *The Creative City: a Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.
- Landry, Charles. 2006. *The Art of City-Making*. London – Sterling, VA: Earthscan.
- Litvin, Deborah. R. 1997. „The Discourse of Diversity: from Biology to Management“. *Organization* 4 (2): 187–209.
- Luther, Daniel. 2006. „Úvod“. In Luther, Daniel (ed.). 2006. *E/Migrácie a Slovensko. Diverzita ako faktor formovania identít*. Bratislava: Ústav etnológie SAV a Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB, s. 9–15.
- Luther, Daniel. 2007. „Problematika sociálnej a kultúrnej diverzity mesta v slovenskej etnológii“. In Bitušiková, Alexandra (ed.). 2007. *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. Štúdie, dokumenty, materiály I*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 44–55.
- Marcuse, Peter. 2000. „Cities in Quarters“. In Bridges, Garry; Watson, Sophie (eds.). 2000. *Companion to the City*. Oxford: Blackwell.
- McDowell, Linda. 1983. „Towards an Understanding of the Gender Division of Urban Space“. *Environment and Planning D: Society and Space* (1): 59–72.
- Mele, Christopher. 2000. *Selling the Lower East Side: Culture, Real Estate and Resistance in New York City*. Minneapolis, MN: University of Minneapolis Press.
- Miles, Malcolm. 1997. *Art, Space and the City: Public Art and Urban Futures*. London – New York: Routledge.
- Ottaviano, Gianmarco; Peri, Giacomo. 2004. *The Economic Value of Cultural Diversity: Evidence from US Cities*. Milan: FEEM.
- Polese, Mario; Stren, Richard (eds.). 2000. *The Social Sustainability of Cities. Diversity and the Management of Change*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press.
- Roberts, Karen. 1996. „Managing Disability-Based Diversity“. In: Kosses, Ellen Ernst; Lobel, Sharon A. (eds.). 1996. *Managing Diversity. Human Resource Strategy for Transforming the Workplace*. Cambridge: Blackwell Publishers.
- Rowthorne, Bob. 2003. Migration Limits. *Prospect Magazine* 83 (February).
- Ruiter, Arie de; van Londen, Selma. 2006. *Cultural Distance, Organisations and Governance in a Glocal Context*. [online]. Unpublished position paper of SUS.DIV research task 2.2. Dostupné z <http://www.susdiv.org/uploadfiles/RT2.2_PP_Arie.pdf>.
- Ruble, Blair. A. 2005. *Creating Diverse Capital. Transnational Migrants in Montreal, Washington, and Kyiv*. Washington D.C.: Wilson Center Press and Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Sandercock, Leonie. 2004. „Reconsidering Multiculturalism: Towards an Intercultural Project“. In Wood, Phil (ed.). 2004. *Intercultural City Reader*. Stroud: Comedia, s. 16–21.
- Scheffer, Paul. 2000. „Het multiculturele drama“. *NRC Handelsblad*. 29. január.
- Stevenson, Deborah. 2003. *Cities and Urban Cultures*. Maidenhead – Philadelphia: Open University Press.
- Stren, Richard; Polese, Mario. 2000. „Understanding the New Sociocultural Dynamics of Cities: Comparative Urban Policy in a Global Context“. In Polese, Mario; Stren, Richard (eds.). 2000. *The Social Sustainability of Cities. Diversity and the Management of Change*. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, s. 3–38.
- Vertovec, Steven; Wessendorf, Susanne. 2004. *Migration and Cultural, Religious and Linguistic Diversity in Europe: An Overview of Issues and Trends* [online]. Network of Excellence IMISCOE. Dostupné z <www.imiscoe.org>.
- Vertovec, Steven. 2005. *Opinion: Super-Diversity Revealed* [online]. *BBC News*, 20. 9. 2005. Dostupné z <http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/2/hi/uk_news/4266102.stm>.
- Watson, Tony. 2002. *Organising and Managing Work: Organisational, Managerial and Strategic Behavior in Theory and Practice*. London: Prentice Hall.
- Wirth, Louis. 1938. „Urbanism as a Way of Life“. *American Journal of Sociology* 44 (July): 1–24.
- Wood, Peter. 2003. *Diversity. The Invention of a Concept*. San Francisco: Encounter Books.
- Wood, Phil; Landry, Charles; Bloomfield, Jude. 2006. *Cultural Diversity in the UK: a Toolkit for Cross-Cultural Co-operation*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Woodward, Kathryn. 1997. *Identity and Difference*. London – Thousand Oaks – New Delhi: SAGE Publications.

